

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE BÜROKRATLAR ARASI ELEŞTİRİLERE BİR ÖRNEK: MEHMED MEMDUH PAŞA'NIN ESVÂT-I SUDÛR ESERİNDE SAİD PAŞA FİĞÜRÜ

Demet KARASU*

ÖZ

Osmanlı bürokrasisinin önemli devlet ricalinden biri olan Mehmed Said Paşa, dönemin bir diğer Said Paşa ile karıştırılmaması adına boyunun kısalığından dolayı "Küçük" lakabıyla bilinmektedir. Babasını erken yaşta kaybeden Paşa, ailesinin geçimini sağlamak için Erzurum Tahrirat Kalemi'ne memur olarak atanınca ihtisasına ara vermek durumunda kalmıştır. 1853 yılında başlayan memurluk serüveni 1856'da Anadolu Ordu-yı Hümâyun Tahrirat Kalemligi, 1858'de Meclis-i Vâlâ memurluğuyla devam etmiştir. Bir taraftan memuriyetini sürdürürken bir taraftan da öğrenimini tamamlamaya çalışan Said Paşa, Ayasofya Camii'nde başladığı derslerini memuriyeti dolayısıyla sekiz yılda bitirmiştir. Dil konusunda kendini geliştiren Paşa, Anadolu ve Rumeli'de çeşitli görevler icra etmiş ancak bürokrasinin basamaklarında yükselebilmek için mümkün olduğunca taşra memurluklarından uzak durmaya çalışmıştır. Basına olan ilgisinden ötürü Takvim-i Vekâyi gibi çeşitli dergilerde görevler ifa etmiştir. 1876 yılına dek çeşitli memurlukları icra eden Said Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla sultanın vazgeçemediği danışmanı olmuş ve bu durum Paşa'nın pek çok muhalifi karşısına almasına neden olmuştur. Başkitâbetlik görevi esnasında 1876 Kanûn-i Esâsinin hazırlanmasında hatta 1878 yılında bugün bile geçerli olan Adliye Teşkilatı Nizamnâmesi'nin ortaya çıkarılmasında Paşa'nın devlete önemli katkıları olmuştur. Son derece çalkantılı bir dönemde yaşayan ve Sultan ile ara ara ihtilafa düşse de dokuz kez sadaret makamına getirilen Paşa, dönemin önemli siyasî, idarî ve ictimâî meseleleriyle yakından ilgilenmiştir. 1912 yılında İttihatçılarla düştüğü ihtilaf sonucunda istifa eden ve siyasî tarihini burada sonlandıran Said Paşa, 1914 yılında hayata gözlerini yummuştur. Sultan II. Abdülhamid ile olan yakınlığı, idarî anlamda ileriye sürdüğü fikirleri ve yaptığı bazı icraatlarından dolayı kendisine muhalif çevreler oluşturmuştur. Bu çevre içinde yer alan Mehmed Memduh Paşa, Said Paşa'ya olan düşüncelerini Esvât-ı Sudûr adlı eserinde uzun uzadıya kaleme almıştır. Çalışmada Said Paşa'ya karşı Mehmed Memduh Paşa tarafından yapılan ithamlara değinilip doğruluk payı olup olmadığı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelime: Said Paşa, Mehmed Memduh Paşa, Hatirât, Esvât-ı Sudûr.

AN EXAMPLE TO CRITICISM INTER-BUREAUCRATS DURING II.ABDULHAMID'S PERIOD: IN MEHMED MEMDUH PASHA'S WORK NAMED ESVÂT-I SUDÛR SAİD PASHA FIGURE

ABSTRACT

Mehmed Said Pasha, one of the important state dignitaries of the Ottoman bureaucracy, is known by the nickname "Little" due to his short stature, in order not to be confused with another Said Pasha of the period. Pasha, who lost his father at an early age, had to take a break from his specialization when he was appointed as a civil servant to the Erzurum Tahrirat Office in order to provide for his family. His career as a civil servant, which started in 1853, continued as the Tahrirat Clerk of the Anatolian Army in 1856, and as a civil servant in the Imperial Council in 1858. Said Pasha, who tried to complete his education while continuing his civil service, completed the lessons he started at the

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 24.04.2024; Yayına Kabul Tarihi: 11.06.2024

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, İZMİR; ORCID: 0000-0003-4784-6671, E-Posta: demetdural@hotmail.com

II. Abdülhamid Döneminde Bürokratlar Arası Eleştirilere Bir Örnek: Mehmed...

Hagia Sophia Mosque in eight years due to his civil service. Pasha, who improved himself in languages, performed various duties in Anatolia and Rumelia, but tried to stay away from provincial civil servants as much as possible in order to rise through the ranks of the bureaucracy. Due to his interest in the press, he worked in various magazines such as Takvim-i Vekâyi. Said Pasha, who served in various civil servant positions until 1876, served as Sultan II. After Abdulhamid ascended to the throne, he became the indispensable advisor of the sultan, and this caused the Pasha to confront many opponents. During his duty as Chief Secretary, Pasha made significant contributions to the state in the preparation of the 1876 Basic Law and even in the creation of the Judicial Organization Regulation in 1878, which is still valid today. Pasha, who lived in an extremely turbulent period and was appointed to the position of grand vizier nine times, even though he occasionally had conflicts with the Sultan, was closely interested in the important political, administrative and social issues of the period. Said Pasha, who resigned as a result of the conflict with the Unionists in 1912 and ended his political history here, passed away in 1914. Sultan II. His closeness with Abdulhamid, his administrative ideas and some of his actions created opposing circles against him. Mehmed Memduh Pasha, who was in this circle, wrote down his thoughts about Said Pasha at length in his work titled Esvât-ı Sudûr. In the study, the accusations made by Mehmed Memduh Pasha against Said Pasha will be touched upon and evaluated whether there is any truth to them.

Key Words: Said Pasha, Mehmed Memduh Pasha, Memoirs, Esvât-ı Sudûr.

Giriş

Babasının memuriyet hayatından ötürü küçük yaşlardan itibaren devlet işleriyle hemhâl olan ve edindiği deneyimler vasıtasıyla bürokrasi basamaklarını başarılı bir şekilde çıkan Mehmed Memduh Paşa, bürokrasi dilini çok iyi öğrenmiş ve yerinde kullanmıştır (Kurşun, 2003, s. 496). Sultan II. Abdülhamid döneminde devletin içinde bulunduğu kaos ortamında memuriyet görevlerini layıkıyla icra etmesi hasebiyle Sultanla yakından ilişki kurarak onun teveccühünü kazanmıştır ve vezirlik makamına yükseltilmiştir (Özden, 2019, s. 20; Kurşun, 2003, s. 496). Devlet kademelerinde başarılı bir şekilde ilerlese de ileri sürdüğü görüşler ve bazı icraatları nedeniyle kendisine karşı, başta Yeni Osmanlılar olmak üzere muhalif bir çevrenin oluşmasına neden olmuştur. Hakeza bu muhalif guruptan biri olan Jön Türkler nezdinde Mehmed Memduh Paşa, sürgün ve işkencelerin, hafiyelik sisteminin müsebbibi olarak gösterilmiştir (Özden, 2019, s.21). Nihayet hakkında başlatılan soruşturmada Paşa tutuklanarak Sakız adasına sürülmüştür. İnzivaya çekildiği sürgün hayatında devlet ricalini uzaktan takip etmiş ve çalışmamıza konu olan “dönemin siyasî meseleleri hakkındaki gözlem ve görüşlerini, Sultan II. Abdülmecid döneminden itibaren sadâret makamına getirilen sadrazamların kısa hal tercümeleleri gibi bazı hadiseleri” aktardığı Esvât-ı Sudûr eserini kaleme almıştır (Kurşun, 2003, s. 496-497; Özden, 2019, s. 23).

Mehmed Memduh Paşa gibi Küçük Mehmed Said Paşa da yine aynı şekilde devlet kademelerinde önemli görevler icra etmiştir. İlk zamanlarında daha çok taşrada memurluklar yapan Said Paşa, taşradan ziyade merkezde bulunmak ve basın ile ilgilenmek arzusunda idi. Bu amaçla çeşitli gazetelerde imzalı ya da imzasız yazılar kaleme almıştır (Kurşun, 2008, s. 576). Sultan II. Abdülhamid’in saltanatıyla birlikte ikbal kapıları açılan Said Paşa’nın Mabeyn Başkâtibi memuriyetine getirilmesi (Çevik, 2009, s. 842), özellikle de Sultanla olan yakın ilişkileri ve dahi danışmanı ve bir nevi hükümetteki baş ajanı olması (Shaw ve Shaw, 2006, s. 264) düşman kazanmasına neden olmuştur. İnişli çıkışlı bir siyasî hayatı olan Paşa, toplamda dokuz kez sadâret makamına getirilmiştir (Kurşun, 2008, s. 578). Sık sık görev değişikliği yaşasa da mazuliyet sürelerinde dahi Sultan, bazı meselelerde bizzat onun görüşlerine başvurup önerilerini almıştır (Akyıldız, 2012, s. 176). Ancak beşinci sadâretinden azlinden sonra can korkusu yaşadığı hasebiyle İngiliz elçiliğine sığınması Said Paşa için bir kara leke olarak tarihe geçmiştir. Paşa kaleme aldığı “Hatırât” eserinde bu hadiseye ayrıntılı bir şekilde değinse de olaya ait gerekçeleri pek etkili olmamıştır (Kurşun, 1991, s. 89-91).

Mehmed Memduh Paşa, *Esvât-ı Sudûr* adlı eserde söz konusu çalışmayı kaleme alma amacını; geçmiş dönem sadrazamlarının kariyer sicillerini ve icraatlarını aktarmanın mühim bir vazife olduğu, hangi sultan döneminde kimlerin sadrazam oldukları ve bu mevkiye kaç defa müşerref olduklarını belirterek bir tür vakanüvislik vazifesini icra etmek ve kendi ifadesiyle “ahlak ve temâyülât ve metânetin safahâtını mümkün mertebe tasvîr etmek” şeklinde açıklamıştır. Zikredilen eserde Said Paşa'nın görevlere getirilmesi, memuriyetlerde hızlı bir şekilde yükselmesi ve yaptığı her hataya karşılık sultanın hep gözdesi olmayı başarmanın ardında yatan sebepleri tek tek açıklayarak Said Paşa'ya karşı bir takım olumsuz ithamlarda bulunmuştur. Söz konusu çalışmada Mehmed Memduh Paşa'nın ve Said Paşa'nın kısaca siyasî kimlikleri, Mehmed Memduh Paşa'nın *Esvât-ı Sudûr* eseri, eseri üzerinden Küçük Mehmed Said Paşa'ya karşı öne sürdüğü ithamlar ve bu görüşlerin ne derece doğru olduğu üzerinde durulacaktır.

Mehmed Memduh Paşa ve Esvât-ı Sudûr Eseri

Mehmed Memduh Paşa, Osmanlı bürokrasisinde uzun yıllar hizmet eden Mazlum Mustafa Fehmi Paşa'nın oğlu olup, kendisi de bürokrasi diline olan hâkimiyetinden dolayı önemli memurluklar icra etmiştir (Kurşun, 2003, s. 495-496). Ayrıca Sultan II. Abdülhamid ile daha şehzadeliğinden itibaren yakınlık kurması ve getirildiği memurluklarda gösterdiği başarılı icraatlarından ötürü kendisine 1894'te vezâret rütbesi verilmiştir (Özden, 2019, s. 20; Kurşun, 2003, s. 496). İstikrarlı bir şekilde bürokraside yükselen Paşa, muhalefetten uzak durmayarak, Yeni Osmanlılar gibi henüz oluşan muhalif zümreye yakın bir konumda yer almıştır (Özden, 2019, s. 11).

31 Ekim 1895 tarihinde Dahiliye Nâzırlığı'na getirilmiş olan Paşa, yaklaşık 13 yıl boyunca Sultan II. Abdülhamid ile uyum içinde çalışmıştır. Güçlü bir merkezî idarenin gerekliliğine inanan ve bürokrasinin sağlıklı işletilmesini savunan Paşa, icra ettiği görevler dışında ülkenin çeşitli ıslahat projelerinde yer alarak özellikle siyasî meselelerde adeta Sultanın temsilcisi konumuna gelmiştir. Başarısı kendisine yurt içi ve yurt dışında önemli nişanlar verilmesine vesile olmuştur (Kurşun, 2003, s. 496). Memduh Paşa, her ne kadar önemli başarılarla imza atmış ve sultanın itimadını sağlamış olsa da Jön Türkler nezdinde sürgün ve işkencelerin, hafiyelik sisteminin müsebbibi olarak nefret duyulmasına engel olamamıştır (Özden, 2019, s. 21).

II. Meşrutiyet'in ilânının ardından oluşturulan ilk hükümette Dahiliye Nâzırı sıfatıyla görev alan Paşa, Said Paşa'nın sadâreti esnasında oluşturulan yeni hükümetten 1 Ağustos 1908'de istifa etmiştir. II. Meşrutiyet ile ortaya çıkan hürriyet fikrinden istifade etmek isteyenlerin eski yönetimle ilgisi olanlar hakkında başlattıkları soruşturmalar sonucunda tutuklanan Paşa, Sakız adasına sürülmüş ve burada devlet ricalini uzaktan izleyerek *Esvât-ı Sudûr* eserini kaleme almıştır (Kurşun, 2003, s. 496; Özden, 2019, s. 23). İtalya'nın Trablusgarp'ı işgaliyle, sürgünlerin Sakız adasından ayrılmalarına izin verilmesi üzerine İzmir'e yerleşip sonrasında çıkan aftan yararlanıp İstanbul'a dönmüştür. Ömrünün sonuna kadar burada inziva hayatı yaşayan Paşa, 9 Nisan 1925'te vefat etmiştir.

Siyasî kimliğinin yanı sıra edebî yönden de kendini geliştiren Mehmed Memduh Paşa, çeşitli layihalar, şiirler, tercüme ve risâle tarzında eserler ve kitaplar yazmıştır. Kaleme aldığı eserlerinde dönemin siyasî meseleleri hakkındaki gözlem ve görüşlerine, daha önceki dönemlerde yaşanmış birtakım hadiseler, bazı devlet adamlarıyla olan yazışmalara değinen Paşa'nın en dikkat çeken eserlerinden bir tanesi de Sultan Abdülmecid döneminden itibaren sadâret makamına getirilen sadrazamlar hakkındaki kısa hal tercümelerinin yer aldığı *Esvât-ı Sudûr*'dur

(Kurşun, 2003, s. 496-497). Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz, Sultan Murad, Sultan Abdülhamid ve Sultan Mehmed Reşad dönemlerini bizzat gördüğünü hatta babası Mustafa Mazlum Paşa'nın devlet ricalinde bulunduğu dönemlerden itibaren elli seneyi geçkin bir müddet devlete hizmet ettiğini ve bu süre zarfında olaylara vakıf olduğunu dile getirerek (Mehmed Memduh, 1328, s. 1) Esvât-ı Sudûr'a başlayan Memduh Paşa, eserini Sakız'da kaleme almış ve İzmir'de tamamlayarak 1912 yılında İzmir Vilayet Matbaasında bastırmıştır (Özden, 2019, s. 35-36).

Mehmed Said Paşa

Küçük lakabıyla bilinen Mehmed Said Paşa (Güvemli, 2016, s. 266), ulemadan Hasan Efendi'nin, torunu olup Ankaralı Seb'azâde ailesine mensuptur. Erzurum'da doğan (Görür, 2021, s. 71) ve ilk öğrenimini burada tamamlayan Said Bey, 1853'te babasının vefatı üzerine ailesinin bütün sorumluluğunu alma durumunda kalarak bu amaçla Erzurum'da memuriyet hayatına başlamış ve eğitimine ara vermiştir. İlerleyen yıllarda devletin farklı kademelerinde çeşitli görevler icra eden Mehmed Said Bey, bir taraftan da öğrenimini tamamlamaya çalışmıştır. Dış görevleri dolayısıyla tahsilatı kesintiye uğrasa da Said Efendi, 7-8 yıl sonunda eğitimini tamamlayarak Arapça, Farsça gibi çeşitli diller öğrenmiştir (Kurşun, 2008, s. 576).

Bürokrasinin basamaklarında başarılı bir şekilde yükselme niyetinde olan Said Efendi (Görür, 2021, s. 71), mümkün olduğunca taşradan uzak durmak ve İstanbul'da yeni gelişmekte olan Osmanlı basınında aktif rol almak emelinde olmuş, Cerîde-i Havâdis ve Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis'te çeşitli yazılar kaleme almıştır. Tasvîr-i Efkâr gazetesini çıkaran Şinâsi ile başlattığı ve Mebhûsetün anıh/anhâ meselesi diye de bilinen Türk basın tarihinin ilk yazılı polemiki olan edebî tartışmalar onun dikkati çeken en önemli yönü olmuştur. Basınla olan bu yakınlığından ötürü 1867'de Matbaa-i Âmire müdürlüğü, ilaveten Takvîm-i Vekâyi müdürlüğü de kendisine verilmiştir (Kurşun, 2008, s. 576). 1 Ağustos 1868'de Şûrâ-yı Devlet Adliye Dairesi Baş Muavirligi ve daha sonra Dahiliye ve Muhâkemat dairelerinin Baş Muavirliklerini üstlendiği ayrıca 1875'te yeni oluşturulan Meclis-i Ticâret ve Zirâat üyeliğine getirildiği dönemlerde çeşitli nizamnâme ve lâyhalar hazırlayarak kaleme almıştır. (Gündüz, 2021, s. 146; Görür, 2021, s. 71).

Sultan II. Abdülhamid'in 31 Ağustos 1876'da tahta çıkmasıyla birlikte kendisine ikbal kapıları açılan ve Mâbeyn Başkâtipliği'ne tayin edilen Paşa (Çevik, 2009, s. 842), görevini icra ettiği sırada, Kanûn-ı Esâsî'nin hazırlanma sürecinde kendisi de bir anayasa taslağı oluşturmuştur (Sariaslan, 2022, s. 125). Paşa, bu göreve atanmasıyla bütün dikkatleri üzerinde toplayarak muhalif bir çevre kazanmıştır. Ancak Sultan II. Abdülhamid'in vazgeçemediği danışmanı olarak 8 Kasım 1876'da Hazîne-i Hâssa Nezâreti de kendisine verildi. 11 Ocak 1878'de Dahiliye Nâzırı olarak tayin (Mahmud Celaleddin Paşa, 1983, s. 519) edilmişse de bu görevi Ahmet Vefik Paşa'nın isteği üzerine nâzırlıktan alınmasıyla çok uzun sürmemiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın sadârete gelme şartı olarak Said Paşa'nın nâzırlıktan ayrılması talebi yerine getirilmiş olsa da Sultan II. Abdülhamid her şeye rağmen Said Paşa'yı yakınında tutmak için 14 Şubat 1878'de ikinci defa Hazîne-i Hâssa Nâzırlığı'na tayin etmiştir. Ardından aynı yıl Ayan reisliği, sonrasında Ahmed Vefik Paşa'nın etkisiyle merkezden uzaklaştırılması için Ankara Valiliği ve Bursa Valiliği (İnal, 1982, s. 1002) gibi görevlere tayin edilmiştir (Kurşun, 2008, s. 576; Çevik, 2009, s. 846). Bursa valiliğine devam ettiği sırada Berlin Antlaşması çerçevesinde Sultan II. Abdülhamid'in Anadolu'da yapılacak ıslahat için görüş bildirilmesi yönündeki çağrılarını fırsat bilen Paşa gerek Bursa'nın gerekse diğer vilâyetlerin idaresi için fikirlerini ihtiva eden uzun bir lâyiha kaleme almıştır. Bu layiha ile kendisini tekrardan Sultana hatırlatan Paşa, İstanbul'a getirtilerek 28 Kasım 1878'de üçüncü defa Hazîne-i Hâssa Nâzırlığı'na tayin edilmiş (Mahmud Celaleddin Paşa,

1983, s. 548; Çevik, 2009, s. 846) ayrıca layihasında ıslahatlara dair sunduğu görüşleri bütün uygulamalara rehberlik etmiştir. Akabinde Adliye Nâzırlığı'na getirilen Said Paşa, günümüz de dahi geçerli olan ve on yedi maddeden oluşan Adliye Teşkilâtı Nizamnâmesi'ni hazırlayıp Şûrâ-yı Devlet'e sunmuş ve Osmanlı adliyesinde, ilk defa olarak, savcılık kurumunun ihdas edilmesi gibi önemli başarılarla imza atmıştır (Kurşun, 2008, s. 576).

Bürokrasinin basamaklarında yükselme arzusunda olan Said Paşa nihayet 18 Ekim 1879'da başvekil unvanı alarak sadrazamlığa getirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM. 763/15). Yaklaşık 7 ay süren birinci sadâretlik dönemi ardından dış tehditlerin artması ve yerine geçen sadrazam Kadri Paşa'nın yetersizliği dolayısıyla 12 Eylül 1880'de ikinci kez başvekilâlete getirilmiştir. Bu sadâreti süresince bazı önemli hadiselerle karşı karşıya kalmıştır (Kurşun, 1991, s. 64; Kurşun, 2008, s. 577). Ancak 12 Nisan 1881'de Mısır'da meydana gelen Urâbî Paşa olaylarında Sultan II. Abdülhamid'in öngördüğü tedbirlere karşı çıktığı için 2 Mayıs 1882'de görevinden azledilmiştir (Kurşun, 1991, s. 65-66). Yeni sadrazam Abdurrahman Paşa'nın olayları durdurmada yetersiz kalması sonucunda Said Paşa 12 Temmuz 1882'de yeniden sadârete getirilmiş bu kez de Kânûn-ı Esâsî'yi değiştirme komisyonunda ileri sürdüğü görüşlerinden dolayı Sultanla ihtilâfa düşmüştür (Kurşun, 2008, s. 576-577). Nitekim 1 Aralık 1882 gecesi ansızın Sultan II. Abdülhamid'in onu sarayına çağırmasıyla sadâreti elinden alınarak Sultanın emriyle 18 saat bir odada tutuklu kalmıştır. Zamanında Said Paşa hatıratına "Şayet bir gün mâbeynde tutuklanıp sıkıştırılacak olursam İngiltere Sefiri Lord Dufferin'e hızlı bir şekilde bilgi verilmesini haremime tavsiye ederim" (Said Paşa, 1328, s. 86) ifadelerini not düşmüştür. Bu not üzerine Paşa'nın isteği yerine getirilmiş ve kendisine durum izah edilen Lord Dufferin girişimde bulunmuştur. Bu durumun kendisine güç kattığını söyleyen Paşa (Görür, 2021, s. 72), yerine sadârete getirilen ve aralarında husumet bulunan Ahmed Vefik Paşa ile yüzleştirilmiş ve Said Paşa daha azlinin üzerinden 48 saat geçmeden en uzun dönemi olan dördüncü kez sadâret makamına atanmıştır. Başta hariciye olmak üzere birçok mesele ile yakından ilgilenen Paşa bu kez de Eylül 1885'te Şark-ı Rumeli'de çıkan olaylar sebebiyle Sultanla ihtilafa düşmüş ve bu nedenle 25 Eylül'de görevinden azledilmiştir.

Uzun yıllar boyunca inzivaya çekilen Paşa, Sadrazam Cevad Paşa'nın ıslahatlar meselesinde aciz kalması hasebiyle 8 Haziran 1895'te beşinci defa sadârete getirilmiştir. Ancak İstanbul'da patlak veren Ermeni meselesi karşısında erkenden önlem alınamaması Paşa'nın 1 Ekim'de azline sebep olmuştur. Çok kısa bir süre sonra saraya davet edilen, o günkü meseleler hakkında görüşleri sorulan ve hatta padişaha danışmanlık yapma görevi dahi kendisine teklif edilen Paşa, görüşmelere gelen devlet ricalinin çelişkili cümlelerinden ötürü telaşa kapılıp, hayat endişesiyle oğluyla birlikte Aralık 1895'te İngiliz sefârethânesine sığınmıştır. Ancak bu durum Sultanın kendisi hakkında yanlış düşünmesine neden olmuştur (Kurşun, 2008, s. 577). Yaşanan bu hadiseler ve Paşa'nın Avrupa'ya gitme isteğiyle alakalı Avrupa basınının neşriyatları art arda gerçekleşirken Osmanlı basınında pek rağbet görmemiştir (BOA, Y.PRK.BŞK. 44/59). Verilen güvencelerle 8 Aralık'ta evine dönen Paşa, altı buçuk yıl sıkıntılı bir mâzuliyet dönemi yaşamış ve sürekli kontrol altında tutularak, devlet meseleleri hakkında kesin çözümler önermekten kaçınır hale gelmiştir. Nihayet sadrazam Halil Rifat Paşa'nın ölümü üzerine 18 Kasım 1901 tarihinde ülkede maddi sıkıntıların, anarşi ve asayişsizliğin had safhaya çıktığı bir vakitte altıncı defa sadârete getirilmiştir. Malî alanlarda aldığı tedbirlerdeki başarısı kabinesi içinde başta Serasker Rızâ Paşa olmak üzere bazı kişilerin muhalefetine sebep olmuştur. Muhalefete daha fazla dayanamamış ve 14 Ocak 1903'te görevinden istifa etmiştir. Paşa'nın memuriyetinin ilk zamanlarında taşradan ziyade merkezde yer alarak üst makamlara yükselme isteği yaşadığı

hadiseler dolayısıyla yerini merkezden çok uzaklarda yaşama arzusuna bırakmıştır. Bu arzusu kabul edilmeyen Paşa, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Rumeli'de sebep olduğu olaylar ve Meşrutiyet'in yeniden ilânı konusundaki baskıları dolayısıyla 22 Temmuz 1908'de tekrardan sadâret makamına getirilerek (Shaw ve Shaw, 2006, s. 270) II. Meşrutiyet döneminin ilk sadrazamı olmuştur. Cemiyetin çetin muhalefetiyle karşılaşınca 4 Ağustos'ta istifa etmiş ve 19 Aralık'ta Âyan reisliğine getirilmiştir. Âyan reisliği görevini icra ettiği sırada vukuu bulan 31 Mart Vakası neticesinde Sultan II. Abdülhamid'in hal' kararını veren Meclis-i Millînin başkanlığını yapmış olması onun dönemin devlet adamları tarafından vefasız olarak yad edilmesine neden olmuştur.

30 Eylül 1911'de yeni bir kabine kuran Said Paşa, Trablusgarp meselesinde başarılı sonuçlar elde edememiş, İttihat ve Terakkî Fırkası muhalefeti karşısında tutunamayıp 30 Aralık 1911'de istifa etmiş ancak ertesi gün hükümeti kurma görevi yine kendisine verilerek dokuzuncu kez sadârete yükselmiştir. Tarihe "sopalı seçimler" tabiriyle geçen 1912 seçimleri Paşa'nın sadâreti sırasında vuku bulmuş ve bu hadise karşısında sessiz kalmaktan başka bir şey yapamayacağını anlayan Küçük Said Paşa, 16 Temmuz 1912'de sadarettten istifa ederek siyâsî hayatını burada noktalamıştır. 31 Ocak 1913'te Şûrâ-yı Devlet reisliğine, 12 Haziran 1913'te Âyan reisliğine getirilmişse de kayda değer faaliyetlerde bulunamamış ve 29 Şubat 1914'te vefat etmiştir. Naaşı İstanbul Eyyüp Sultan mezarlığına defnedilen Paşa, Osmanlı Devleti'nin en buhranlı, en çalkantılı döneminde yaşamış ve yaklaşık yarım asır boyunca fiilen devlet hizmetlerinde rol almış önemli bir bürokrattır. Kararları ve fikirleri hususunda aşırı ihtiyatlı ve vehimli olması onun Sultan II. Abdülhamid'e benzetilmesine neden olmuştur ki, Paşa'nın birçok kez sadâret makamına getirilmesi bu benzerliğe delil olarak gösterilebilir. Hatta Said Paşa için sultanın vesvesesine mukabil sadakat parametreleri dahilinde hareket etmeyi öğrenmiştir de diyebiliriz. Aslına bakıldığında siyâsî yönden kendini geliştiren Paşa, fikrî yönden de kendini kanıtlamış ve yaşadığı dönemde çeşitli layihalar (Shaw ve Shaw, 2006, s. 270) ve kitaplar kaleme almıştır. Her konuda bir fikri olan Paşa, Sultan II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinin en parlak siması olmuştur. Kaleme aldığı önemli eserleri ise:

1. II. Meşrutiyet'le birlikte aleyhinde başlayan ithamlara karşılık gazetelerde neşrettiği ve daha sonra kitap haline getirdiği "Mektuplar"dır. (İstanbul 1324)

2. En büyük rakibi Kâmil Paşa'nın Mısır, Şarkî Rumeli ve Ermeni meseleleri konusunda kendisine yönelttiği ithamlara cevap niteliğinde olan "Said Paşa'nın Kâmil Paşa'nın Hâtıratlarına Cevapları"dır. (İstanbul 1327).

3. Resmî kitâbet üslûbunu konu edindiği "Gazeteci Lisani"dır. (İstanbul 1328)

4. Daha ziyade kendisine yapılan eleştirilere cevap niteliğinde olan, çeşitli meselelerle ilgili olarak kaleme alınan lâyihalardan oluşan, kendi icraatlarını gözler önüne seren ve ciltler halinde bulunan "Said Paşa'nın Hâtırâtı"dır. (I-III, İstanbul 1328) (Kurşun, 2008, s. 577)

Esvât-ı Sudûr'da Said Paşa Figürü

Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz, Sultan Murad, Sultan Abdülhamid ve Sultan Mehmed Reşad dönemlerini bizzat gördüğünü hatta babası Mustafa Mazlum Paşa'nın devlet ricâlinde bulunduğu dönemlerden itibaren elli seneyi geçkin bir müddet devlete hizmet ettiğini ve bu süre zarfında olaylara vakıf olduğunu dile getirerek Esvât-ı Sudûr'a başlayan (Mehmed

Memduh, 1328, s. 1) Memduh Paşa, eserinde bilinçli ve temkinli bir şekilde zikredilen dönemlerin hiçbir padişahına yer vermemiştir. Sadrazamların siyasî kimliğine, adab-ı muâşeretlerine, uyguladıkları politikalara ve kriz yönetimi kabiliyetlerine değinilen eserde Mehmed Memduh Paşa söz konusu çalışmayı kaleme alma amacını; geçmiş dönem sadrazamlarının kariyer sicillerini ve icraatlarını aktarmanın mühim bir vazife olduğu, hangi sultan döneminde kimlerin sadrazam oldukları ve bu mevkiye kaç defa müşerref olduklarını belirterek bir tür vakanüvislik vazifesini icra etmek ve kendi ifadesiyle “ahlak ve temâyülat ve metânetin safahâtını mümkün mertebe tasvîr etmek” şeklinde açıklamıştır. Kalplerin Sesleri olarak tercüme edilen eser başlığı, sudûr kelimesinin Osmanlı siyasî terminolojisinde karşılığının sadrazama denk gelmesi hasebiyle, “Sadrazamların Sesleri” olarak tercüme edilmiştir. (Mehmed Memduh, 1328, s. 2-3; Özden, 2019, s. 27-28, 36).

Sultan II. Mahmud döneminden itibaren sadâret makamına getirilen kişileri kaleme alan eser, tarihe not düşmek ve maziye hatırlatma niteliğindedir. Kronolojiye bağlı kalmayarak önem derecesine göre sıraladığı, bahsi geçen sadrazamlar hakkında kısa anekdotlar veren ve bizzat şahit olduğu hadiselerden yani ilk ağızdan olması hasebiyle eser, orijinalliğini korumaktadır. Her ne kadar özne, sadrazamlar olsa da Memduh Paşa eserinin son kısımlarında Trablusgarb'ın İtalya tarafından işgali hadisesine ağırlık vermiştir (Mehmed Memduh, 1328, s. 57-69, 101-103; Özden, 2019, s. 36-39). Sadrazamlar bölümüne ilk olarak Rauf Paşa'yla başlayıp Said Paşa'yla sonlandırılan eserde Said Paşa'ya diğer kısımlara nazaran fazlaca değinilmiştir (Özden, 2019, s. 27-28, 35-36).

Memduh Paşa, eserinde Said Paşa için ayırdığı kısma, onun Sultan II. Abdülhamid'in gözdesi olduğundan, ilk kez ve toplamda yedi defa mezkûr sultan döneminde sadâret makamına getirildiğinden bahsederek başlamıştır. Ardından Sultan Mehmed Reşad döneminde iki defa daha sadâret makamına getirilen ve bu tarihe kadar en fazla başvekil olarak atanan kişi Said Paşa'dır diyerek sözlerine devam etmiştir. Dönemin hadiselerinden özellikle o dönemde yaşanan taht değişikliklerine değindiği esnada Sultan II. Abdülhamid'in cülusu sonrasında Said Paşa'nın Mabeyn Başkatibi olarak atanmasının arkasında Damad Mahmud Celaledin Paşa ile olan yakınlığının (Mahmud Celaledin Paşa, 1983, s. 164; İnal, 1982, s. 997) olduğundan bahseder (Mehmed Memduh, 1328, s. 70-72). Bu ithamlar ise Said Paşa tarafından bizzat kaleme aldığı Hâtrât adlı eserinde reddedilmiştir (Said Paşa, 1328, s. 8; Çevik, 2009, s. 842).

Mehmed Memduh Paşa, Said Paşanın seçkin nezâretlerde görevler ifâ edip baş vekâlet ve sadâret gibi devletin üst düzey mercilerine eriştiğini belirtmektedir. Bunun akabinde üst makamlarda bulunup da görevden azledilen kişilerin merkez dışında herhangi bir şehre memur olarak atandıklarını aktarmış ancak Said Paşanın sadarettten azledilmesine rağmen İstanbul'dan uzak bir yere tayin edilmediğine dikkat çekmiştir. Said Paşanın azil sürelerini konağında geçirdiğini ve ikametgâh sınırları dahilinde hafiyelerin dolaşmasını istemediğini fakat haleflerinin her icraatlarından da haberdar olduğunu dile getirmiştir. Said Paşa, her ne kadar mazuliyet sürecinde olsa da saray ile irtibatını hiçbir zaman koparmamıştır. Memduh Paşa, Said Paşa'nın sultanın mizacını çok iyi öğrendiğini hatta kendisi ile sultanın benzer tabiatlarda olduğu gerekçesiyle Sultan II. Abdülhamid'in bazı önemli devlet meselelerinde bile Paşa'ya maruzatlar göndererek ya da huzura çağırarak fikirlerini sorduğunu dile getirmiştir (Mehmed Memduh, 1328, s. 72-74). Aslına bakıldığında Sultan II. Abdülhamid'in mizaç olarak kendi doğrularının dışına çıkması ve başka bir şahsın doğrudan etkisi altına girmesi mümkün değildir. Bu bağlamda memurluk görevini layıkıyla yerine getirmeyen veya sultanın emri dışına çıkan bir

memurun görevinde tutunabilmesi söz konusu dahi değildir. Kaldı ki bir bendegan olan Said Paşa'nın sultanın emirleri dışında hareket etmesi olanaksızdır. Eğer ki Paşa muhaliflerin deyi miyle ısrarla memurluklara getiriliyorsa bu onun görevini layıkıyla yerine getirdiğini kanıtlar. Bu durumu Sultan'ın doğuştan gelen vesveseli durumuna bir nebze de olsa Paşa'nın katkısı ol duğu şeklinde değerlendirenler de olmuştur (Çevik, 2009, s. 844).

Memduh Paşa, bir gün İngiliz sefaretinin ikinci tercümanı Mösyö Marc'ın kendisiyle gö rüşmeye geldiği sırada Said Paşa'nın İngiliz sefarethanisini ziyaret ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine Paşa, bu ziyaretin bir davetten kaynaklı olabileceği, önemli bir mevzuyu sefir hazretle rine tebliğ için gitmiş olabileceğini ve yahut Mösyö Marc'a iadeyi ziyarette bulunmuş olabilece ğini söyleyerek konuyu geçiştirmiştir. Ancak sadrazam Rıfat Paşa'nın "hayret yine hayret Sele fim Said Paşa mahdumu (oğul, evlat) Ali Bey'i almış İngiltere Sefaretine gidivermiş" demesi üze rine Said Paşa'ya karşı bir kuşku durumu ortaya çıkmıştır (Mehmed Memduh, 1328, s. 74). An cak bu durum Said Paşa tarafından, mazuliyet sürecinde bazı devlet görevlilerin sık sık kendi sini ziyaret ettikleri, bir taraftan iltifatlar edilerek yeniden sadâret makamına gelmesini iste diklerini bir taraftan da tehditvari ifadeler kullanıldığını belirtmiştir. Bunun yanında farklı farklı memurların kullandıkları çelişkili cümlelerden kuşkulandığını hatta yeniden sadâret ma kamına atamasının yapılması için Merasim Köşkü gibi تنها bir yerde atama merasiminin ya pılmasını kendisi ve ailesine karşı bir komplo olduğunu düşündüğünden ötürü imkân varsa Tu nus veya Yenişehir'e yerleşmek istediğini olmaz ise Avrupa'ya gitmek için İngiliz Sefaretine sı ğındığını ifade etmiştir (Akyıldız, 2012, s. 188; Kurşun, 1991, s. 89-91). Bu sırada Ermeni hadi sesinin vuku bulması dolayısıyla Said Paşa gıyabında İngiliz dostu olduğu ve can korkusuyla İngiliz elçisine sığınıp Londra veya Mısır'a gidebileceği yönünde fikirler de ortaya atılmıştır. Hatta gerek Sultanın ve gerekse Said Paşa'nın evhamlı oldukları ve sürekli vesveseleri tesirinde kaldıklarını dile getirerek sefarete gitme mevzusunu Paşa'nın can korkusuna bağlamışlardır (Gündüz vd., 2021, s. 149). Ancak Memduh Paşa bunları aktarırken bir taraftan da Said Paşa'nın ziyaretten kısa bir süre sonra konağına dönmesinin ardından başka memlekete gideceği fikri nin yanlış bir zan olduğunu dile getirmiştir. Hatta Memduh Paşa'ya göre Said Paşa'nın bu yaşa nanlar yüzünden Sultan tarafından affedilse bile bir daha asla sadâret makamına getirilemeye ceği yönündeki yorumların yanlış olduğunu ve bunun en iyi örneğinin daha öncesinde her şeye rağmen defalarca sadâret makamına getirilmesi olduğunu vurgulamıştır. Memduh Paşa ese rinde, seneler sonra Said Paşa'nın sadâret makamına tekrardan getirilmesiyle fikirlerini kanıt landığını yazmıştır (Mehmed Memduh, 1328, s. 76).

1907-1908 (Hicri 1324) yılında Dahiliye Nezâreti'nde bulunduğu sırada acilen saraya ça ğırıldığını yazan Memduh Paşa, saraya gittiğinde vükeladan kişilerin de orada oldukları ve o sırada üçüncü ordu tarafından bir telgrafın gönderildiğini bildirmiştir. Telgrafta ise Selanik, Ma nastır ve Kosova gibi çeşitli vilayetlerde hürriyetin ilan edilip Kanûn-ı Esâs'nin yeniden icra olunması, aksi takdirde ordunun İstanbul'a geleceği yönünde bilgilerin olduğunu dile getirmiştir. Said Paşa'nın, ihtiyatı elden bırakmayarak, Sultan II. Abdülhamid'in bu durum karşısında rahatsız olacağını bildiğinden olayı hemen bildirmek, müzakere etmek veya telgraflara cevap vermek yerine sükût etmeyi tercih ettiğini vurgulamıştır. Ayrıca Kanûn-ı Esâsî'nin yeniden ilan edilmesiyle meşrutiyet döneminin ilk sadrazamının Said Paşa olduğunu dile getiren Mehmed Memduh Paşa aralarında yeni bir husumetin çıktığını izah etmiştir. İsyana karışanların ceza landırılması veya affedilmesi konusunda anlaşamadıklarını, kendisinin olaya karışanların teh ditle anayasayı ilan ettiklerini ve yine tehditle diğer istediklerini yapmaya muktedir olabilecek-

lerini söylemesi hatta bunu Sultana dahi aktarıp padişahın bu mevzuyu mecliste görüşülüp biran evvel çözüme kavuşturulması yönündeki emri üzerine Said Paşa istemeyerek de olsa mecliste bu durumu görüşmek zorunda kalmıştır. Aslında kendisinin saray kaidelerine uygun olarak bu durumu sultana aktarması gerektiği ve üzerine vazife olmadan Memduh Paşa'nın böyle bir şey yapması Said Paşa'yı kızdırmış ve bunun karşılığını Sakız adasına sürülmekle almıştır. Ardından Said Paşa'nın sadaretinin de çok uzun sürmeyip görevden çekildiği zikredilmiştir. Sadarettten azlini takiben Paşa'nın Ayan Meclisi başkanlığına getirildiğini dile getiren Memduh Paşa, aslında daha öncesinde de yaklaşık otuz sene boyunca bu meclisin Paşa'nın uhdesinde olduğunu vurgulamıştır (Mehmed Memduh, 1328, s. 77-85). Bu esnada İtalya hükümetinin Osmanlı Devleti'ne ansızın harp ilan etmesi nedeniyle dönemin sadrazamı Hakkı Paşa'nın görevinden istifa ettiği ve yerine İttihat ve Terakki Cemiyetiyle arasının bozuk olmasına rağmen Said Paşa'nın, meclis başkanlığı sırasında aralarındaki husumetin düzeltilmesinden ötürü yeniden sekizinci kez sadârete getirildiğini aktarmıştır. Eserde, bu hadiseler vuku bulduğu sırada İttihat ve Terakki Cemiyetine muhalif olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurulduğunu, sayılarının günden güne arttığını ve bu fırkanın özellikle İttihat ve Terakki Cemiyetinin idarede etkin olmasından rahatsızlık duyduğunu vurgulanmıştır. Hatta ikinci meşrutiyetle beraber yürürlüğe giren Kanûn-ı Esâsî'nin bazı maddelerinin değiştirildiğinden bahseden Mehmed Memduh Paşa, "Padişahın iradesiyle Meclis-i Mebûsan fesh olunur" maddesinin Said Paşa'nın daha Meclis-i Ayan reisliği görevini icra ettiği sırada meclisin feshinin ancak Meclis-i Ayandan tasdik olunması şartına çevrildiği üzerinde durmuştur. Ancak Said Paşa'nın muhalif gurubun bu maddeye olan itirazı ve fırka ile cemiyet arasında kalması hasebiyle istifa ettiğini açıklamıştır (Mehmed Memduh, 1328, s. 86-88; Zeyrek, 2014, s. 48).

Eserinde özel bir alan açıp Kanûn-ı Esâsî mevzusuna değinen Memduh Paşa, Said Paşa'nın daha Mabeyn-i Hümâyun Baş Kitabesinde bulunduğu sırada Kanûn-ı Esâsî'nin müsveddesini yazdığını ifade etmiştir. Üçüncü ordunun ihtilal çıkarıp anayasanın yeniden ilan edildiği ve bu durumun vilayetlere Paşa tarafından telgrafla bildirildiği hatta ileriki süreçlerde Meclis-i Mebûsan heyetinin feshi için dahi Said Paşa'nın ufak hesaplarla parmağının olduğunu söyleyerek bunlara açıklama getirmiştir. İlk olarak Kanûn-ı Esâsî'nin Bâb-ı Âli tarafından kaleme alındığı ve Said Paşa'nın görevi icabıyla müsveddesini yazmaya mecbur olduğunu dile getirmiştir. İkinci olarak üçüncü ordunun ihtilal girişiminde gelen telgrafları, Paşa'nın akşama kadar okuturup elinden geldiği kadar Meclis-i Vükelayı sükût altında tutmaya çalıştığı ve nihayet Padişah'tan gelen irade mucibince vilayetlere bildirdiği ve yaklaşık on altı saat boyunca bu haberi geciktirmeye çalıştığını açıklanmıştır. Üçüncü vaziyet ise; Meclis-i Mebûsan'ın feshi meselesidir ki bu maruzat ve Kanûn-ı Esâsî'nin yeniden yürürlüğe girmesi için İsmail Kemal Bey tarafından Said Paşa'ya bir layiha gönderilmesidir. Paşa layihayı padişaha taktim ederken sultanın istibdattan vazgeçme niyetinde olmadığını bildiği için bir taraftan Ermeni meselesi ve Yunanlıların Rumları gaflete düşürmelerinden bahsedip hünkârı tedirgin etmek istemiştir. Ayrıca anayasayı veya ona benzer bir kanûnun meydana getirilmesi ihtimalinden bahsederek bir taraftan da "bunu aklım almadı" deyip tabiat-ı şahaneye destek vererek istibdatın devam etmesinden yana bir tavır takınmıştır (Mehmed Memduh, 1328, s. 89-92).

Memduh Paşa, Sakız'da sürgünde iken pek fazla kimseyle konuşamadığı, merkezden ve hadiselerden pek haberdar olmadığını vurgulayarak sadece İstanbul'da bulunan akrabasından Said Paşa'nın "Hâtırât" adlı bir eseri kaleme aldığı öğrenmiş ve bu eserin sadece üç kütasına ulaşabildiğini söylemiştir. Esvât-ı Sudûr eserini tamamlamasından ötürü Said Paşa'nın Hâtırâtı'na cevaben eserinde Zeyl(ek,ilave) kısmına gerek duyduğunu vurgulamıştır. Said

Paşa'nın eserinde sadareten birkaç kez istifa etme sebeplerinden bahsetmesi üzerine Memduh Paşa zeyl kısmında bu izahlara tek tek açıklama getirmiştir. İlk sadâretinde meydana gelen yerel isyanlarda Sultan tarafından öngörülen tedbirlere karşı çıktığı ikincisinde yapılacak ıslahların sekteye uğradığı, üçüncüsünde ise yine sultanla ihtilafa düştüğü için istifa ettiğini vurgulayan Memduh Paşa, tüm bunlara rağmen tekrar tekrar sadârete getirilmesinin hikmeti nedir diyerek zeyline devam etmiştir. Hatta Petersburg Sefâret-i Seniyesi'ne saraydan gönderilen bir bildirin müsveddesinin fotoğrafı ile sureti Hâtırât eserinde aynen verildiğinden (Said Paşa, 1328, s. 610-611) yola çıkarak Paşa'nın açtığı yaranın büyük olduğu ve bu yaranın dahi kapanması mümkün değil iken nasıl olurda altıncı kez sadârete getirildiğini şaşkınlık içinde yazmıştır. Bilahare bu müsveddelerin sonradan ele geçtiği daha öncesinden bilinseydi makama rağbet edilmezdi diyerek eklemiştir. Said Paşa'nın ayrıca eserinde saray tarafından değersizleştirilirse İngiltere Sefirine gerçek malumatın verilmesini haremimden isterim ifadesi (Said Paşa, 1328, s. 86) üzerine Memduh Paşa bu durumu, Said Paşa'nın her iki sefirliği sığınılacak yer olarak gördüğü şeklinde yorumlamıştır. Durum her ne olursa olsun saray haricinde başka bir mecraya sığınarak Padişahı güç bir duruma düşürmek akli başında hiç kimseye yakışmaz diyerek öfkesini dile getirmiştir (Mehmed Memduh, 1328, s. 93-98). Ayrıca Sultan II. Abdülhamid'in memuriyet dönemleri dışında mâzûliyette bulunduğu sürelerde dahi vazgeçemediği, fikir alışverişinde bulunduğu bir paşanın, İngiltere gibi bir devletin elçisine sığınması İngiliz basınında devletin kötü yönetildiğine bir kanıt olarak ifade bulmuştur (Görür, 2021, s. 70). Buraya bir paragraf açmak gerekirse Babıali'ye yapılan atamalarda, başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinin etkisinin olduğu aşikardır. Osmanlı bürokrasisinde önemli bürokratlar zaman zaman bir dış gücün dostluğuna inanmış ve bu yönde icraatlarda bulunmuştur. Aynı zamanda Avrupalı devletler de kendilerine yakın gördükleri şahısların önemli görevlere getirilmesi için baskı yaptıkları da olmuştur. Bazen de devlet bunu bir fırsata çevirip hangi ülke ile ilişkileri daha sıkı hale getirmek istiyorsa, başta sadaret ve hariciye vekaleti olmak üzere önemli görevlere bu kişileri getirmiştir. Dolayısıyla zamanın şartları göz önüne alındığında bir dış gücün dostluğuna inanılması ve bu devletle olan diplomasi ilişkilerin yadırganmaması gerekmektedir.

İngiliz sefaretine sığınma hadisesi dışında Said Paşa'nın eserinde birkaç kez Sultanın öfkesinden ötürü hançerle canına kastettiğini vurgulamasına binaen Mehmed Memduh Paşa, "mademki böyle bir durum var neden İstanbul'daki sefaretlere sığınmak veya burada oturmak yerine çok kolay iken harice çıkmadı diyerek" sitem etmiştir. Sefarete bulunduğu sırada Said Paşa'nın saraydan gelen teminat üzere konağına dönme hadisesinden şüphe duyan Memduh Paşa bu olayı, o sırada paşa kapısında çıkan yangından ötürü Said Paşa'nın kendi konağının da yanabileceği korkusuyla ev ahalisini düşünerek telaşa kapılıp sefareti terk ettiği, teminat üzere dönmediği şeklinde anlatmıştır (Mehmed Memduh, 1328, s. 93-98). Yaşanan tüm hadiselere rağmen Said Paşa'nın hatırla yedinci kez sadârete gelmesinin ne anlama geldiğini sorgulayan Memduh Paşa, Padişahın tabiatından vazgeçmeyerek eskisi gibi devam edeceği ve bu durumun Said Paşa tarafından da bilindiği kanaatine varmıştır. Said Paşa'nın Hâtırât'ında değindiği hazine-i hassadan verilen maaşların ahzedilmediğine dair görüşe karşılık bazı memurların maaşlarının gecikebildiği ancak sadrazam, şeyhülislam, serasker, tophane müşiri vs. devlet memurlarına ay be ay aksatmadan verildiğini yazmıştır. Hatta vükeladan hiç kimsenin sultanla yakınlık kurmadığı aksine Said Paşa'nın bu durumdan müstesna tutulduğu, emeklilik sürecinde dahi yaz kış demeden evine sabah akşam yiyecekler gönderildiği, makamda bulunduğu süre zarfında da kendisine at, araba tahsis edildiği vurgulanmıştır. Ayrıca Said Paşa'nın eserinde yazılanların

gerçeği yansıtmadığını, kendisini fazlasıyla yücelttiğinden bahseder (Mehmed Memduh, 1328, s. 99).

Said Paşa'nın kabinesiyle beraber meclisin yeni toplanmış heyeti karşısında uzun uzadıya yaptığı hitabından bahseden Memduh Paşa bunun için şunları söylemiştir: "Said Paşa'nın Siyâset-i Umumiyenin devlet hakkında izahat istemelerine karşılık devletin dahili ve harici birçok meseleyle aynı anda mücadele etmek zorunda kaldığı, İngiltere Devleti'ne bu durumun izah edildiği ve neticenin iyi olacağını ümit ettiğini" dile getirmiştir. Ayrıca meclisin feshedilmesi, kabinenin dağıtılması konusunda ve vükelanın milleti ölüme mahkûm ettiğine dair telgrafların geldiğini söyleyerek durumun yanlış anlaşıldığı, kabinenin hiçbir dahlinin olmadığı aksine kabinenin Osmanlı milletinin geleceğini düşündüğünü ve kendilerine güvenilmesi gerektiğini eklemiştir. Memduh Paşa bunları aktarırken insanların parlak sözlere aldanabileceğini ki kabine- nin 164 oyla itimat kazanmasının bu duruma bir örnek olduğunu söylemiştir. Sonrasında ise Said Paşa'nın, özellikle Trablusgarp savaşı için İtalya ile bir sulh yapılacaktır sözlerinin sonuca varmaması üzerine bu buhrandan sıyrılmak için sadrazamlıktan istifa ettiğini söylemiştir (Mehmed Memduh, 1328, s. 102-107). Sonuç olarak Memduh Paşa, Said Paşa'nın şüpheli ve korkak bir mizaca sahip olduğunu bundan ötürü işleri pek yürütemediğinden, sadâret ve devlete hayatı boyunca hizmet ettiğinden dolayı halkın lisanına pek uzak olduğundan bahsederek Esvât-ı Sûdûr eserini sonlandırmıştır (Mehmed Memduh, 1328, s. 112).

Sonuç

Mehmed Memduh Paşa, geçmiş dönem sadrazamlarının kariyer sicillerini ve icraatlarını aktarmanın mühim bir vazife olduğu gerekçesiyle kaleme aldığı Esvât-ı Sudûr adlı eserini yazarken Said Paşa ve icraatlarına sayfalarca yer ayırmıştır. Mezkûr eserde Said Paşa'nın memuriyete adam kayırma yoluyla getirildiği, icraatlarını kendi çıkarlarını düşünerek gerçekleştirdiği ve halkın lisanından uzak olduğu için halk ile bağlarının kopuk olduğu ifade edilmiştir. Hatta Said Paşa'nın Sultan II. Abdülhamid'i iyi tanıdığı ve karakterini çok iyi analiz ederek bu yönde hareket ettiği vurgulanmıştır. Ayrıca her ne olursa olsun Sultanın da Said Paşa'dan asla vazgeçemediği dile getirilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid dönemi ıslahatlarının kilit isimlerinden biri olan Mehmed Said Paşa, fikirleri ve icraatlarıyla devletin kurumlarını modernize etmeye çalışan ve toplamda 9 kez sadâret makamına gelmiş önemli bir devlet adamıdır. Olgun yaşta ve tecrübeli olan sultanın iş bilmeyen vasıfsız bir şahsı böyle önemli görevlere getirebileceği mümkün değildir. Sultanın daha önceden tanıdığı ve gözlemlerine dayanarak deneyimli bir memur olduğu, bu vasıflarından dolayı Said Paşa'ya memurluklar verildiği aşikardır. Said Paşa'nın Mabeyn Başkâtipliği görevi sürecinde Babıali'nin yetkilerinin sarayda toplanması ve Padişahın şüpheliğini arttırdığı düşüncelerinden ötürü Said Paşa bu şekilde yaftalanmıştır. Esasen Said Paşa, Padişahın hizmetinde bulunan bir bendegandır netice itibariyle sultan ne emrederse bu emri yerine getirmekle mükelleftir. Aksi yönde icraatları olduğu taktirde bulunduğu makamdan derhal azledilirdi. Şu hâlde Said Paşa'nın memurluklara getirilmesi onun görevini layıkıyla yerine getirdiği sonucuna varmaktadır. Kaldı ki Sultan II. Abdülhamid'in kendi doğrularını uygulayan bir padişah olduğu ve bu yönden hiç kimsenin doğrudan etkisi altında kalması mümkün değildir.

Memuriyet hayatından ötürü muhalif guruplar tarafından fazlaca eleştirilen ve bu bağlamda basında aleyhinde yazılar yazılan Paşa, kendisi hakkında yapılan ithamlara karşılık yazdığı mektupları gazeteler aracılığıyla yayınlamaya çalışmıştır. Ayrıca yapılan bütün resmî evrakları ve hatta en basit işlemlerde dahi her zaman bir sanıklık gibi davranarak kendisini savunma maksadıyla tüm evrakları muhafaza etme yoluna giden Paşa, kendisine yapılan eleştiriler karşısında da kendisini zan altından kurtarmak maksadıyla hatıralarını yayınlamıştır. Bu nedenle kendisine yapılan yoğun karalama kampanyalarına karşı sunduğu resmî evraklar Paşa'nın Hatırât eserini değerli kılan bir özelliktir. Ancak Mehmed Memduh Paşa, Said Paşa'nın Hatırât'ına karşılık eserinin zeyl kısmını kaleme almış ve burada da Said Paşa'nın Hatırât'ta yazdığı bilgilere karşı bir açıklama getirmiştir. Netice itibarıyla kaleme aldığı eserinde Said Paşa, kendisine karşı yapılan ithamlara cevap vermeye çalışsa da Mehmed Memduh Paşa her ne olursa olsun Said Paşa'yı ve icraatlarını eleştirmiş ve onun diğer devlet memurlarına nazaran daha ayrıcalıklı bir konumda olduğunu vurgulamıştır.

KAYNAKÇA

Kaynak Eserler ve İnceleme Eserler

- AKYILDIZ, A. (2012). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇEVİK, Z. (2009). "II. Abdülhamid Dönemi Bir Bürokrat Portresi: Sadrazam (Küçük) Mehmed Said Paşa ve Reformları". *Turkish Studies*. Volume IV/8: 838-865.
- DEMİR GÖRÜR, E. "Sadrazam Mehmed Said Paşa'nın (Küçük) İngiliz Büyükelçiliğine Sığınması (1895)". *Akademik Bakış*. XV/29: 69-88.
- GÜNDÜZ, M. vd. (2021). "Said Paşa'nın Hatırât'ı ve Modern Eğitim Sorununa Bakışı". *Türkiye Eğitim Dergisi*. VI/1: 146-164.
- GÜVEMLİ, O. (2016). "Türk Muhasebe Tarihinde Bir Kırılma Noktası (1879-1883), (Sadrazam Mehmed Said Paşa-1838-1914)". *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*. S 11: 265-268.
- İNAL, İ. M. K. (1982). *Son Sadrazamlar II*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KURŞUN, Z. (2003). "Mehmed Memduh Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C XXVIII. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 495-497.
- KURŞUN, Z. (1991). *Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasî Hayatı, İcraatları ve Fikirleri 1838-1914)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KURŞUN, Z. (2008). "Said Paşa, Küçük". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C XXXV. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 576-578.
- Mahmud Celaleddin Paşa. (1983). *Mir'ât-ı Hakikat Tarihi Hakikatların Aynası*. C I-III, İstanbul: Berekât Yayınevi.
- Mehmed Memduh. (1328). *Esvât-ı Sudûr*, İzmir: İzmir Vilayet Matbaası.
- ÖCAL, Y. (2005). *Said Paşa'nın Devlet ve Toplum Anlayışı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı.

ÖZDEN, S. G. (2019). *Esvât-ı Sudûr (Sadrazamların Sesleri) Mehmed Memdûh Paşa*. İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık.

Said Paşa. (1328). *Said Paşa'nın Hatıratı*, C I, İstanbul: Dersaadet Matbaası.

SARIASLAN, Fatma. (2022). "1876 Anayasası (kanun-ı Esâsî) ve İlk Osmanlı Parlamentosu". *Yasama Dergisi*. S 46: 113-146.

SHAW, S. J. ve E. K. SHAW. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C II. İstanbul: E Yayınları.

ZEYREK, Suat. (2014). "II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti'nde ordu-Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış". *Studies Of The Ottoman Domain*. IV/6: 39-64.

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya (D), Gömlek (G).

Sadâret / Mektûbi / Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT.MHM.)

D: 763, G: 15.

Hâriciye Nezâreti/ Siyasî (HR.SYS.)

D: 590, G: 12.

Yıldız / Esas Evrakı (Y..EE..)

D: 83, G: 67.

D: 83, G: 68.

Yıldız / Başkıtabet Dairesi Maruzatı (Y..PRK.BŞK.)

D: 44, G: 59.

EXTENDED ABSTRACT

Mehmed Memduh Pasha, who served as important civil servants in the Ottoman bureaucracy for many years, developed himself in literary aspects as well as his political identity and wrote various papers, poems, works and books in the form of translations and treatises. One of the most remarkable works of Pasha, who touched upon his observations and opinions on the political issues of the period, some events that took place in previous periods, and his correspondence with some statesmen in his works, is *Esvât-ı Sudûr*, which includes short state translations about the grand viziers who were appointed to the position of grand vizier since the reign of Sultan Abdülmecid. The title of the work, translated as *Voices of Hearts*, was translated as "Voices of Grand Viziers" because the word *sudûr* corresponds to grand vizier in Ottoman political terminology. The work in question was written in Chios, completed in Izmir and printed in the Izmir Provincial Printing House in 1912.

Mehmed Said Pasha, who was known as Küçük Said Pasha due to his short stature in order not to be confused with another Said Pasha who was a Pasha during his lifetime, was especially known as Sultan II. With the reign of Abdulhamid, he opened the doors of success and rose rapidly in the ranks of the bureaucracy. Due to Mahmud Celaleddin Pasha, one of the important figures of the period, and his good relations with the Sultan through him, a hostile

II. Abdülhamid Döneminde Bürokratlar Arası Eleştirilere Bir Örnek: Mehmed...

crowd emerged against him. Although his actions were appreciated by some groups, they were also harshly criticized by some people. Mezkûr Memduh Pasha is also among the important people who criticized Said Pasha in this regard. No matter what, the Pasha, who was appreciated by the Sultan and whose ideas were valued, showed the best example of this by becoming the grand vizier nine times.

Mehmed Memduh Pasha devoted many pages to Said Pasha and his actions while writing his work titled *Esvât-ı Sudûr*, which he wrote on the grounds that it was an important duty to convey the career records and actions of the past grand viziers. In the aforementioned work, it is stated that Said Pasha was appointed to the civil service through nepotism, that he carried out his actions considering his own interests, and that his ties with the people were disconnected because he was far from the people's language. Even Said Pasha's Sultan II. It was emphasized that he knew Abdulhamid well and analyzed his character very well and acted in this direction. It was also stated that no matter what, the Sultan could never give up on Said Pasha.

Sultan II. Mehmed Said Pasha, one of the key figures in the reforms of the Abdulhamid period, is an important statesman who tried to modernize the institutions of the state with his ideas and actions and who became the grand vizier 9 times in total. It is not possible for a mature and experienced sultan to appoint an unqualified person who does not know the job to such important positions. It is obvious that Said Pasha was an experienced civil servant whom the Sultan had known before and based on his observations, and that Said Pasha was given civil servant positions due to these qualities. Said Pasha was labeled in this way because of his thoughts that the Porte's powers were concentrated in the palace and increased the sultan's skepticism during his tenure as Chief Secretary of the Mabeyn. Essentially, Said Pasha is a subordinate in the service of the Sultan, and as a result, he is obliged to carry out whatever the Sultan orders. If he took actions to the contrary, he would be immediately dismissed from his position. Therefore, Said Pasha's appointment as a civil servant leads to the conclusion that he fulfilled his duty properly. Moreover, Sultan II. Abdulhamid was a sultan who implemented his own truths and it is not possible for him to be under the direct influence of anyone in this respect.

Pasha, who was criticized a lot by opposition groups due to his civil service life and in this context were written against in the press, tried to answer all these accusations one by one by publishing the letters he wrote in response to the accusations made against him through newspapers. In addition, the Pasha, who preserved all official documents and even the simplest transactions in order to defend himself by always acting as if he were a defendant, published his memoirs in order to save himself from suspicion in the face of criticisms made against him. For this reason, the official documents he presented against the intense smear campaigns against him are a feature that makes Pasha's work Memoirs valuable. However, Mehmed Memduh Pasha wrote the addendum part of his work in response to Said Pasha's Memoirs, and here he made a statement against the information Said Pasha wrote in his Memoirs. As a result, although Said Pasha tried to answer the accusations made against him in his work, Mehmed Memduh Pasha criticized Said Pasha and his actions no matter what and emphasized that he was in a more privileged position compared to other civil servants.